

zumesi en tanınmış şiirlerindendir. Mer-siye ve gazel türünde de başarılı olan İb-nü'z-Zeyyât bazı şiirlerinde eğlence ve iç-ki meclislerini, bazılarında da Abbâsî yö-netimine karşı ortaya çıkan ayaklanmaları tasvir etmiştir. Mu'tasım-Billâh'ı öven kasidesinde olduğu gibi methiye türün-deki şiirleri halifelerin zaferlerini anlatan birer belge niteliğindedir. İbnü'z-Zeyyât'ın şiiri Abbâsî şiirindeki yenilik hareketini temsil eder. Onun şiirinde karikatürize edilmiş tasvirler de görülür. Bir kısım şi-irlerinde de Fars medeniyetinin Arap me-deniyetiyle kaynaşmasının izlerine rast-lanır. İbnü'z-Zeyyât'ın, mektuplarını ve diğer nesirlerini içeren *Dîvânü resâ'il* adlı bir eserinin bulunduğu da kaydedil-mektedir. Fâyiz Alemüddin el-Kays'ın İb-nü'z-Zeyyât hakkında el-Câmiâtü'l-Lüb-nânîyye'de hazırladığı *Muhammed b. 'Abdilmelik ez-Zeyyât* adlı doktora te-zi yayımlanmıştır (Beyrut 1983).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 156-160; İbn Abdürabbih, *el-İkdû'l-ferîd*, Kahire 1965, V, 121 vd.; VI, 165; Çeşhiyârî, *el-Vüzerâ* 've'l-kütâb, s. 64; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, IV, 47, 66, 88 vd.; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egâni*, Beyrut 1986, XXIII, 51-80; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist* (Te'ceddüd), s. 191, 210; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, II, 342 vd.; İbn Hallikân, *Veşeyât*, V, 94-103; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XI, 172-173; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 121; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâsîde de 749 a 936*, Damas 1959, I, 254-269; a.mlf., "İbn al-Zayyât", *EP* (İng.), III, 974-975; Sezgin, *GAS*, II, 576-577; a.mlf., *GAS* (Ar.), II/4, s. 158-159; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, III, 559-564; Cemîl Said, *Muhammed b. 'Âbdülmelik ez-Zeyyât: el-Vezîr el-kâtib eş-şâ'ir*, Bağdâd 1410/1990; Ali Şelak, *Merâhilü't-taufü'rî'n-neşrî'l-'Arabî*, Beyrut 1992, II, 214-227; Mahmut Kırkpınar, *Abbasi Halifesi Mütevekkil ve Dönemi* (doktora tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 55-62; Süreyya Abdülmün'im Cevde, "Muhammed b. 'Âbdülmelik ez-Zeyyât şâ'iren", *Mecelletü'z-zehra*, sy. 6, Kahire 1988, s. 45-77; K. V. Zettersten, "Muhammed b. Abdülmelik", *IA*, VIII, 475; Abdülkerîm Gülşenî, "İbn Zeyyât", *DMBİ*, III, 635-638.

MUSTAFA ZEKİ TERZİ

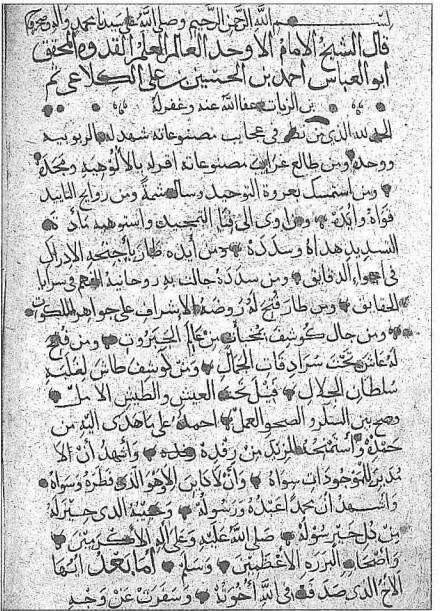
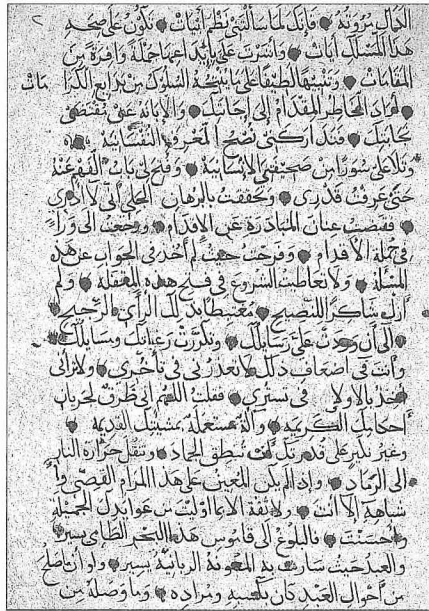
İBNÜ'z-ZEYYÂT el-KELÂÎ

(ابن الزيّات الكلاعي)

Ebû Ca'fer Ahmed b. el-Hasen
b. Alî el-Kelâî
(ö. 728/1328)

Kiraat âlimi, mutasavvif.

650 (1252) yılı civarında Mâleka'ya (Malaga) bağlı Belleş'te (Bellış, Velez) doğdu. İbnü'l-Cezerî kendisini ayrıca Hamevî nisbesiyle de zikreder. Ebû Ca'fer İbnü't-Tabbâ'er-Ruaynî'den kırâat-i seb'a tahsil etti;

İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî'nin *Tahşîlül'l-hakika fî tafsîli't-tarika* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3912)

Ebû Âli Hüseyin b. Ali Ahvas el-Fihri'den de kıraat ilminde faydalandı ve icâzet aldı. Dayısı Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali el-Mezhici, Ebû'l-Hasan Fazl b. Fazile el-Meâfirî, Ebû'l-Fazl İyâz b. Muhammed, İbn Ebû'l-Rebî, İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî gibi âlimlerden çeşitli ilimlerde istifade etti. Ebû'l-Hasan Fazl b. Fazile el-Meâfirî'den tasavvuf terbiyesi aldı. Kendisinden Belleş kadısı olan oğlu Ebû Bekir, Ebû Abdullah Muhammed b. Câbir el-Vâdîfî gibi şahsiyetler kırâat-i seb'a okudu. Belleş Camii hatibi olan İbnü'z-Zeyyât sık sık Gırnata'ya (Granada) gidip gelmiş; onun bu ziyaretleri ilmi ilişkiler, toplumun kendisine duyduğu ihtiyaç, bizzat sultanın daveti, bazı melikler arasında elçilik görevi yapmış olması gibi sebeplerle açıklanmıştır (İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 295). 17 Şevval 728'de (25 Ağustos 1328) Belleş'te vefat etti.

Ebû'l-Kâsım b. İmrân, İbnû'z-Zeyyât'ın parlak bir edip, çeşitli ilimlerde söz sahibi bir âlim sayıldığını ve bu ilimlerin çoğunda manzum eserler verdiğini belirtmiş. Ebû'l-Kâsım'ın bu değerlendirmesini nakleden Zehebî de onun üstün ahlâk sahibi bir kişi olduğunu söylemiştir. Burhâned-din İbn Ferhûn ise İbnû'z-Zeyyât'ın güzel ahlâk, parlak hitabet ve ibadete düşkünlük gibi niteliklerinden söz etmiş; Kur'an tecvidi konusundaki üstünlüğüne, fıkıh,

Arap dili ve edebiyatı, aruz, tefsir gibi alanlarda söz sahibi olduğuna işaret etmiştir.

Eserleri. İbnü'z-Zeyyât'ın çeşitli konularda telif ettiği eserlerden yalnız birinin günümüze ulaştığı bilinmektedir. Onun kaynaklarda zikredilen başlıca eserleri şunlardır: 1. *Lezzâtü's-sem' fi'l-kırâ'ât-i's-seb'*. Manzum bir eser olup Şâtîbî'nin aynı konudaki *Hırzül'l-emânî* adlı kasidesinin benzeridir. 2. *el-Meşrebü'l-aş-fâ fi'l-me'rebi'l-evfâ*. Akaide dair 1000 küsur beyitlik bir eserdir (a.g.e., I, 289; İbn Ferhûn, I, 196). 3. *Üssü mebbe'l-ilm ve re'sü (üssü) ma'ne'l-hilm*. Kelâm ilmine mukaddime mahiyetindedir. 4. *en-Nefhatü'l-vesîme (eş-Şaḫḫatü'l-vesîme, es-Sefḫatü'l-vesîme) ve'l-minḫatü'l-cesîme*. İtikad, fıkıh usulü, fûrû ve tasavvufa ilgili dört ana konuyu ihtiva etmektedir. 5. *Raḫḫü nefâ'isi'l-le'âli ve vaḫḫü arâ'isi'l-me'âli*. Nevve dair bir eserdir. 6. *Kâ'idetü'l-beyân ve zâbıḫatü'l-lisân*. Arap diliyle ilgilidir. 7. *el-Maḫmûl-maḫzûn fi'l-kelâmi'l-mevzûn*. 1000 küsur beyitlik bir manzumedir (İbnü'l-Hatîb, *el-lḫâḫa*, I, 289; İbn Ferhûn, I, 196). 8. *Taḫḫilü'l-haḫîka fi tafḫilü't-tarîka*. Tasavvufa dair 1019 beyitlik kasîde-i tâiyye olup bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Hacı Mahmud Efendi, nr. 3912, 28 varak).

İbnü'z-Zeyyât'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Nazmû's-sûlûk fî şîyemi (resmî)'l-mülûk, el-Müctene'n-nağîr ve'l-muktene'l-haâtîr, el-'İbâretü'l-vecîze 'anî'l-işâre, el-Leţâ'î-fû'r-rûhânîyye ve'l-'avârifü'r-rabbânîyye, Lehcetü'l-lâfız ve behcetü'l-hâfız, Tahlîşü'd-delâle fî telhîşî'r-Risâle, Cevâmî'u'l-eşer ve'l-'inâyât fî şavâdî'i'l-îber ve'l-âyât, Kurretü 'aynî's-sâ'il ve buğyetü nefsi'l-âmil* (siyere dair manzum bir eser), *Şüzûrû'z-zeheb fî şudûri (şurûmî)'l-huţab, Fâ'idetü'l-mültekiş ve 'âidetü'l-muğtebiş, 'Uddetü'l-muhiş ve tuhtetü'l-müstehiş, el-Vaşâye'n-nizâmîyye fi'l-kavâfi (fi'l-fevâ'idî)'s-gülâşîyye, 'Uddetü'd-dâ'î ve 'umdetü'l-vâ'î, 'Avârifü'l-kerem ve şîlâtü'l-ihsân (şifâtü'l-ihsân) fî mâ havâhû'l-'ayn min leţâ'ifi'l-hikem min hu-lukî'l-insân, Şerefü (Şurûku)'l-mefâriş fi'htîşârî Kitâbî'l-Meşâriş, Şerefü'l-bahâr fi'htiyârî Meşârişî'l-envâr.*

BİBLİYOGRAFYA :

Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), III, 1490-1491; İbnü'l-Hatib, *el-İhâta*, I, 287-296; a.mlf., *el-Ketîbetü'l-kâmine* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1983, s. 34-37; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-mûzheb*, I, 195-197; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 47-48; İbn Nâsırüddin, *Tavzîhu'l-Müştebih* (nşr. M. Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1414/1993, I, 501; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, I, 121-122; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 302-303; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, I, 60-61; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1045, 1305, 1548, 1966; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, I, 107; *İzâhu'l-meknûn*, I, 67, 235, 318; II, 16, 42, 47, 48, 91, 95, 129, 154, 223, 404, 431, 538, 659, 710; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-mağribî'l-'Arabî*, Rabat 1406/1986, IV, 273-277.

TAYYAR ALTIKULAÇ

İBNÜ'Z-ZEYYÂT et-TÂDİLİ

(ابن الزيات التاديلي)

Ebû Ya'kûb Yûsuf
b. Yahyâ b. İsâ et-Tâdilî
(ö. 628/1230)

et-Teşevvûf ilâ ricâlî't-taşavvuf
adlı eseriyile tanınan mutasavvıf.

Fas'ın Tâdilâ (Tâdlâ) şehrinde doğdu. Hayatı hakkında bilinenler *et-Teşevvûf*'te verdiği bilgilere dayanmaktadır. Bu eserinde bazı menkıbeleri anlatırken bunları babasından dinlediğini söyler. Çocukluğunda ailesiyle birlikte Merakeş'e yerleşti. Ebû Zekerîyyâ ez-Zenâtî adlı bir sûfiden Kur'an dersleri aldıktan sonra İbn Havtullah el-Ensârî ve Ebû Amr Osman b. Abdullah es-Selâlcî'nin yanında dinî ilimleri tahsil etti. On sekiz-on dokuz yaşlarında iken sûfilerin sohbet meclislerine

devam etmeye başladı. Ebû İmrân Mûsâ el-Muallim, Ebû'l-Abbâs es-Sebtî gibi takvâsiyle meşhur kişilerden de istifade etti. Tâdilâ'da kadı olarak görev yaptığı sırada Regrage'de vefat etti. *et-Teşevvûf*'ü ilk olarak neşreden A. Adolphe Faure, İbnü'z-Zeyyât'ın naaşının ölümünden bir süre sonra Merakeş'e nakledilerek Bâbü'l-hamîs'in dışında Sîdî Muhammed Ferrân ile Sîdî Muhammed Berbûşî'nin türbesine yakın bir yere gömüldüğünü söyler. Ancak buradaki kabrin ona ait olduğunu gösteren bir kayıt yoktur (*et-Teşevvûf*, neşredenin girişi, s. 24).

İbnü'z-Zeyyât, Batı Afrika zâhid ve velîleri hakkında ilk ciddi tabakat kitabı olan *et-Teşevvûf ilâ ricâlî't-taşavvuf* adlı eserinin mukaddimesinde Mağrib velîlerini konu alan bir eser bulunmadığı için bazı kimselerin bu bölgede velî yetişmediğini sandıklarını, *et-Teşevvûf*'ü bu velîleri tanıtmak amacıyla kaleme aldığını söyler; Mağrib halkı arasında yaygın olan ve hakî destekleyen bir zümrenin daima bulunacağını ifade eden hadisle (Müslim, "İmâret", 177) bu hadisi teyit eden diğer rivayetleri nakleder (a.g.e., s. 31-32). Müellif eserinin bu kısmında velîlerin nitelikleri, mânevî halleri ve kerametleri gibi konulara da kısaca temas etmiş, tasavvufun teorik meselelerine fazla yer vermemiş bu alanda bilgi almak isteyenlere Gazâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'ini tavsiye etmiştir. İbnü'z-Zeyyât, Merakeş ve çevresinde yetişen velîlerin yanı sıra aslen Merakeşli olmamakla birlikte buraya gelip yerleşen, burada vefat eden veya Merakeşli oldukları halde başka yerlere gidip oralarda ölen velîleri de eserine almıştır. Bu konudaki tesbitlerinin güvenilir olması için son derece dikkatli davrandığını söyleyen müellifin kaydettiği bilgilerin bir kısmı bizzat kendi gözlemlerine dayanır. Eserde sûfî ve velîlerden başka âbid, zâhid, âlim ve fakihlere de yer verilmiştir. Şâban 617'de (Ekim 1220) tamamlanan kitapta 485-616 (1092-1219) yılları arasında vefat eden 277 kişinin biyografisi ve menkıbeleri anlatılmış, ilk ve son anlatılan kişilerin adlarının Muhammed olmasına dikkat edilmiştir. Tanıttığı kişilerin büyük bir bölümü hakkında tek kaynak olma özelliği taşıyan *et-Teşevvûf*, Fas'ın dinî ve tasavvufî hayatı yanında sosyal ve kültürel dokusu bakımından da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eser A. Adolphe Faure (Rabat 1958) ve Ahmed et-Tevfik (Rabat 1404/1984) tarafından yayımlanmış, müellifin hocalarından Ebû'l-Abbâs es-Sebtî için yazdığı menâkıbnâme

de (*Ahğbâru Ebi'l-'Abbâs es-Sebtî*) bu ikinci negrin sonuna eklenmiştir. M. de Fenoil kitabı Fransızca'ya tercüme etmiştir (Casablanca 1995).

İbnü'z-Zeyyât'ın, İbnü'l-Kettânî hakkında bilgi vermekle birlikte onun *Kitâbü'l-Müstefâd fî zikri's-sâlihîn ve'l-'ubbâd bi-medîneti Fâs ve mâ yelihâ mine'l-bilâd* adlı eserinden bahsetmemiş olması dikkat çekicidir. Buna rağmen onun bu eserinden faydalandığını söylemek mümkündür. Okuduğunu belirttiği *Ahğbâru şâlihî Regrâye ve 'ulemâ'ihâ* adlı kitap ise İbnü'l-Kettânî'nin *el-Müstefâd*'ı olmalıdır.

İbn Kunfûz (*Ünsü'l-fakîr*, Rabat 1965), İbn Ebû Zer' el-Fâsî (*el-Enisü'l-mutrib*, Rabat 1972), İbn Merjem (*el-Büstân*, Ceza-yir 1326), Ebû'l-Abbâs en-Nâsırî (*el-İstikşâ, Dârülbeyzâ* 1954), İbnü'l-Kâdî (*Selvetü'l-enfâs*, Fas, ts., *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973) ve Abbas b. İbrâhim (*el-İ'lâm*, Rabat 1974) gibi müellifler doğrudan veya dolaylı olarak *et-Teşevvûf*'ten faydalanmışlardır. Bâdisî'nin *el-Makşadü's-şerîf*'i (Rabat 1982) eserin bir zeyli sayılabilir. *et-Teşevvûf*, Ahmed b. Ulvân el-Misrî ile Ahmed b. Abdullah es-Semlâlî tarafından ihtisar edilmiş, Ahmed b. Abdülkâdir eserde yer alan sûfilerin isimlerini nazma dökmüştür (Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Sûde, I, 257). İbnü'z-Zeyyât'ın, Harîrî'nin *Mağâmât*'ına *Nihâyetü'l-mağâmât fî dirâyeti'l-Mağâmât* adıyla bir şerh yazdığı belirtilmekte, yine ona ait olması ihtimali bulunan *el-Muntehabü'l-muğrib fî zikri ba'zı şulâhâ'l-Mağrib* adlı bir eserden söz edilmektedir (Gubrî-nî, s. 50).

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "İmâret", 177; İbnü'z-Zeyyât et-Tâdilî, *et-Teşevvûf ilâ ricâlî't-taşavvuf* (nşr. Ahmed et-Tevfik), Rabat 1404/1984, neşredenin girişi, s. 1-30; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, IV, 69; Gubrî-nî, *'Unvânü'd-dirâye* (nşr. Âdî Nüveyhiz), Beyrut 1969, s. 50; Bâdisî, *el-Makşadü's-şerîf* (nşr. Saîd Ahmed A'râb), Rabat 1402/1982, s. 14-16, 101; Firûzâbâdî, *el-Bulğâ fî terâcîmî e'immeti'n-naḥv ve'l-luğâ* (nşr. Muhammed el-Misrî), Dimaşk 1972, s. 294; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 363; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylül-ibtihâc* (İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-mûzheb* içinde), Kahire 1329-30, s. 352; *el-Hulelû's-sündüsiyye*, I, 219, 256, 261; İbnü'l-Muvakkît, *es-Sa'âdetü'l-ebediyye fi't-ta'rif bi-meşâhiri'l-ḥaḍrati'l-Merrâküsiyye*, Dârülbeyzâ 1918, II, 147; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 558; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Sûde, *Delîlû mü'rrihi'l-Mağribi'l-aḥşâ*, Dârülbeyzâ 1960, I, 257; Abbas b. İbrâhim, *el-İ'lâm*, X, 394; A. Faure, "İbn al-Zayyât", *EI²* (Ing.), III, 975; Muhammed Âsâf Fikret, "İbn Zeyyât", *DMBİ*, III, 638; Ahmed et-Tevfik, "et-Tâdilî, Yûsuf", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1413/1992, VI, 2011-2012.

SÜLEYMAN ULUDAĞ